

УДК 070=161.2-054.65(430+436)''1915–1918''

Елена Зализнюк,

младш. науч. сотрудник

Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

Людмила Билименко,

младш. науч. сотрудник

Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

Ирина Швеиц,

младш. науч. сотрудник

Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

**Украинские лагерные газеты Германии и Австро-Венгрии
1915–1918 годов: история формирования, содержание, тематическая
насыщенность (На материалах газетных фондов
Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского)**

В ОГФ НБУВ хранится уникальная коллекция газет, среди которых газеты, вышедшие за пределами Украины в 1898–2016 годах. В данной статье авторами исследованы и представлены газеты военнопленных украинцев: «Вильне слово», «Громадська думка», «Розвага», «Розвит», вышедшие благодаря усилиям Союза освобождения Украины (СОУ) в лагерях военнопленных во время Первой мировой войны (1914–1918 гг.) на территории Австро-Венгрии и Германии. Работа в лагерях проводилась в просветительном, экономическом, культурном и политическом направлениях. Дан анализ информационно-издательской политики СОУ, его библиографической деятельности.

В научный оборот впервые введены фамилии, имена и псевдонимы многих корреспондентов и авторов каждой из четырех газет. Подробно исследовано содержание значимых по мнению авторов рубрик и статей газет. Приведены все приложения к газетам и раскрыто их содержание.

Из пленных германских и австрийских лагерей были сформированы дивизии сине и серожупанников, которые впоследствии приняли активное участие в Украинской революции 1917–1920 гг.

Ключевые слова: Австро-Венгрия, Германия, пленные украинцы, просветительская деятельность, Союз освобождения Украины (СОУ), лагерные журналы.

УДК 070:811.161.2:37(477.8)''19''

Дмитро Захаров,

провідний бібліотекар Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського

**ГАЗЕТА «ДІЛО» 1900–1901 рр.
ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ МОВНОГО ПИТАННЯ
В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**

Висвітлено зміст публікацій в газеті «Діло» за 1900–1901 рр., що стосуються мовного питання в Західній Україні на початку ХХ сторіччя. Розглядаються матеріали, присвячені стану українських шкіл, початкової освіти, важливості використання української мови як головної в процесі навчання, проблемам викладацьких кадрів та питання утистки української мови в школах та урядових установах.

Ключові слова: газета «Діло», мовне питання, українська мова, українська школа, початок ХХ сторіччя, Західна Україна.

Науковий інтерес до проблем, пов'язаних із розвитком української мови, останнім часом зростає. Сьогодні переоцінка та осмислення історичного досвіду щодо становлення рідної мови набувають особливої актуальності. На початку ХХ сторіччя розвиток української мови та, особливо, її вільне вживання були значною мірою обмежені з одного боку Російською імперією, а з другого – Польщею та Австро-Угорщиною. Україна довгий час була розділена між цими державами. В таких умовах українська мова не могла не тільки розвиватися, але так чи інакше утвердити себе. У зв'язку з цим особливу увагу привертають матеріали початку ХХ сторіччя щодо становлення української мови на теренах Західної України та аналіз провідних факторів формування мовних традицій населення цього регіону.

З метою вивчення цього питання обрані та проаналізовані статті газети «Діло» за 1900–1901 рр. Газета заснована у Львові 1880 р. «Діло» – перший масовий провідний щоденний український часопис. На його сторінках розміщувалась інформація про найважливіші події в Україні і світі, обговорювались найгостріші національні проблеми, у тому числі й мовне питання.

У газетному фонді Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігаються підшивки газети «Діло» за 1880–1939 рр. Числа газети 1880–1886 рр. є в електронній колекції газет НБУВ й доступні

користувачам в режимі онлайн (http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_vgf).

Газета «Діло» вже не перший рік є об'єктом наукових досліджень українських вчених. Ю. Шаповал, автор детальної статті, що є своєрідною «щоденниковою біографією» газети за усі 59 років її існування, одним з перших звернувся до історії газети [32]. Найважливіші етапи діяльності часопису висвітлені у фундаментальній праці львівських учених М. М. Романюка та М. В. Галушко «Українські часописи Львова 1848–1939 рр.: історико-бібліографічне дослідження» [25]. Матеріали газети «Діло» активно використовуються для дослідження питань історії, літературознавства, журналістики, філології тощо. Останнім часом опубліковані праці: «Газета «Діло» як комунікаційний канал боротьби за українську автономію у Польщі (30-ті рр. ХХ ст)» М. Житарюка [4]; «Висвітлення видавничої проблематики на сторінках львівської газети «Діло» у 1927–1939 рр.» І. Зубрицького [6]. Мовне питання в Західній Україні висвітлювалося у наукових публікаціях загального характеру, наприклад: «Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині» Р. Івасіва [7]; «Історія освіти в Україні» С. Сірополка [28]; «Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941)» Ю. Шевельова [33].

Написання даної статті зумовлено потребою звернути увагу на публікації у газеті «Діло» 1900–1901 рр. як на джерело вивчення мовного питання в Західній Україні на початку ХХ сторіччя.

ХІХ сторіччя вважається початком розвитку сучасної літературної української мови. У цей період формується та набуває сили українська класична література. Тоді ж постало гостре питання загальної просвіти українського народу.

З другої половини ХІХ ст. активність української інтелігенції на ниві просвіти поступово зростала, і на початку ХХ ст. стався справжній вибух цієї активності. 1900–1910 рр. – період масового національного руху за українську мову, в якому брали участь усі верстви населення. У цей період виходить багато статей, в яких порушуються питання організації українських шкіл, гімназій, університетів, читалень, створення видавництва, акцентується увага на утисках української мови. Цей рух починається з Західних областей України, де для нього вже існували передумови. Галичина й Буковина мали перевагу порівняно з Наддніпрянською Україною, оскільки в цих провінціях Австро-Угорщини була деяка воля для

української культурної праці та для політичного руху. Тому саме тут і почалися активні спроби надати українській мові самостійного статусу.

У статті Євгена Левицького «Языкова справа в Австрії» (збережено правопис газети), опублікованій у газеті «Діло» за 27 січня 1900 р., стверджується, що на початку ХХ ст. в Австро-Угорській імперії, до якої входила Західна Україна, всі мови, якими розмовляли народи цієї імперії, формально були рівноправними. В дійсності ж одні мови були домінуючими, інші – підлеглими або зовсім безправними. Автор зазначає, що «рівноправність ця схожа на те, якби згуртувати разом вовків та овечок» [8, 27 січ., с. 1]. Ситуація погіршувалася тим, як свідчить інший автор, що в мовному питанні панував справжній хаос [31, с. 1]. Населення україномовних регіонів розмовляло рідною мовою, тоді як чиновники, судді, вчителі, лікарі та й взагалі лєвова частка інтелігенції не знали або не хотіли знати української мови [8, 28 січ., с. 1]. Автор статті закликає дотримуватися принципу автономії, щоб урядовці, які виконують свої обов'язки на певній території, вживали на службі й в зносинах між собою лише мову того народу, який мешкає на цій території [8, 31 січ., с. 1].

Є. Левицький зауважує, що у Галичині створювалися й висувалися теорії про «історичні права» та «історичні ролі» німців та поляків у розвитку історії цього краю, і тим самим виправдовувалося використання німецької та польської мов [8, 31 січ., с. 1]. З іншого боку, проросійські ідеологи висували теорію всеслов'янської мови, якою повинна бути російська мова. Вони вважали українську мову не самостійною, а одним з діалектів російської [29, с. 1]. Про це йдеться й у редакційній статті «Общеславянскій язык» [14, с. 1]. Взагалі ж українська мова, або як її називали у Західній Україні, русинська (руська), знаходилася між Сцилою та Харібдою: німецько-польським тиском та російським. Росія та Австро-Угорщина з двох боків придушували українську мову й не дозволяли їй розвиватися. Але ще 1848 р. галицькі русини проголосили себе окремим самостійним народом, відмінним від великоросійського [13, с. 1].

Основа для розвитку мови – це викладання мови дітям, починаючи з початкової школи. Ситуація з початковими школами, де б навчання велося українською мовою, була катастрофічною: «Польські школи в руських повітах не пустують за-для браку учителів, – руські школи ... цілими роками даремно дожидають учителя, а тим часом незамешкані й неопалювані гниють і розпадаються від гриба...», – обурюється автор статті «Полякам матерь, Русинам мачуха», надрукованій у газеті «Діло» 29 лютого

1900 р. [22, с. 1]. Вчителів, які б знали українську мову, практично не було, це й зрозуміло – підготовувати їх було нікому: «До шкіл руських дають сталих учителів без кваліфікації з руського язика, так мало на науку язика руського уважають власті школьні!», – зазначається в статті «Мачоха для руського школярства», опублікованій у газеті «Діло» 8 березня 1900 р. [30, с. 1].

Вища школа базувалася на німецькій, польській та латинській мовах. У ряді статей зауважується, що в Західній Україні не було жодної української семінарії [23, с. 1; 30, с. 1]. Українські гімназії були лише у Львові, Перемишлі та Коломиї. Але й гімназії були доступні далеко не всім. Висока шкільна оплата, невиправдано складні іспити з польської мови для вступу в перший клас не давали можливості отримати освіту широким верствам української молоді [23, с. 1].

У статті «Господарка п. Бобжинського в народних школах Галицької Руси», надрукованій у газеті «Діло» 4 березня 1900 р., стверджується, що за великим рахунком жодної дійсно української школи у Галичині не було, адже з 1893 року діяло правило, за яким мова меншості (яку становили поляки) була обов'язковою для всіх. Справа доходила до вражаючих казусів, коли вчителі вчилися у своїх учнів української мови [3, с. 1]. Багато українських дітей взагалі були позбавлені можливості відвідувати школу. У певних регіонах для цілих громад школа була недоступна, більш ніж половина дітей, які повинні ходити до школи, роками не бачили її [19, 12 верес., с. 2].

Шкільна влада, яка спиралась, зрозуміло, на імперську політику, порізному сприймала русинів та поляків. Першим постійно чинили перешкоди у створенні всіляких педагогічних товариств, гуртків з розвитку мови; русинам відмовляли навіть у оренді шкільних зал для зборів [22, с. 1]. У законах Австро-Угорської імперії не прописано чітко, який відсоток національних меншин повинен бути, щоб викладання велося рідною мовою. Тут царювало повне свавілля. Не було кадастру народних шкіл, тому невідомо, скільки в дійсності діяло польських та українських шкіл. Не створювались жіночі вчительські семінарії для українок. Дійшло до того, що православний священник в руській громаді не міг дізнатися про школу, котра знаходиться на цій території – польська вона чи українська. Міністр освіти проголошував, що негоже відрізняти русинів від поляків, оскільки це веде до національного антагонізму [3, с. 1]. Іншими словами, треба всіх просто рахувати поляками, констатує автор іншої статті [17, с. 2]. Польська

мова в початкових школах залишалася обов'язковою навіть тоді, коли жодна польська дитина не відвідувала цю школу, йдеться у статті «Рятуймо руську народну школу!» [27, с. 2]. Вся документація і діловодство в школах велися польською мовою [30, с. 1; 21, с. 1]. Польські школи фінансувались значно краще за українські – коштів на них виділялося вдвічі більше. На безкоштовні польські шкільні підручники квоти встановлювались майже у три рази вищі [30, с. 1]. Така ситуація призводила до того, що після шести років навчання учень виходив зі школи не знаючи нічого, крім абетки [30, с. 1; 16, с. 1; 24, с. 1]. Таких учнів називали анальфabetниками. В статті «Основуймо людський університет!», опублікованій в газеті «Діло» 26 травня 1901 р., наводиться така сумна статистика: в Галичині 70 % анальфabetників, а в деяких повітах аж 90 % [24, с. 1]. В селі Копичинці, наприклад, «школярі по уконченню шестої клясы ледво кепско умеють прочитати руську книжку. Але ж бо тымчасовый управитель школы ... посунув свою ненависть до нашого язика аж до тої зухвалости, що остро заборонив школярам под грозою телесних кар говорити меж собою по руськи навіть в перервах науки...», ? йдеться у матеріалі М. Петрицького «Польська гаката супроти Русинів», надрукованому в газеті «Діло» 24 травня 1901 р. [16, с. 1] (збережено правопис оригіналу). У статті «Галицьки середні школи в р. 1900», опублікованій 27 квітня 1901 р., наводилися офіційні статистичні дані, які не відповідали дійсності. Наприклад, вказано, що факультативно вивчали українську мову 2339 учнів польської народності, тоді, як зауважує автор, їх насправді не більше трьохсот. Проте польську мову в українських гімназіях факультативно вивчали майже 70 % українців [2, с. 1]. У статті «Руським педагогам на розвагу» зазначається: «...обов'язковою є наука руського язика лише в одній єдиной немецкой гимназии у Львові; у всех інших неруських школах середних ... надобов'язковою ... Але и в руських гимназіях, де наука руського язика повинна не только посля загальної, але й посля обов'язуючих у нас приписов займатися перше и найповажнейше месце, она не выдержит навіть найласкавейшой критики ... поровняннз наукою язика польского» [26, с. 1]; «...про науку руського язика в школах шкільна власть дбає хіба о столько, чтобы науку чим раз больше зводити до абсурду...», – продовжує автор статті «Руським педагогам на розвагу» [26, с. 1] (збережено правопис оригіналу).

У багатьох регіонах Західної України в українських початкових школах мову, якою викладалися предмети, самовільно змінювали на польську: «Руську мову викладову зменено самовольно на польську в следуючих

мисцевостях», – говориться у статті «Польська господарка в галицьких школах народних з руською мовою викладовою», після чого йде довгий перелік повітів і сіл Галичини [20, с. 1].

У цілій низці статей, опублікованих у газеті «Діло» за 1900–1901 рр., наголошується, що українська освіта знаходиться під постійним невсипущим доглядом не лише польської адміністрації, але й усього польського громадянства [10; 23].

У той час, коли на Наддніпрянщині вже склалася класична українська література, на Західній Україні не існувало єдиної літературної української мови. Кожен письменник писав так, як хотів: чи то польсько-українською, чи то угорсько-українською мовою. До того ж, на Закарпатті ситуація складалася набагато гірша, тут серед інтелігенції безроздільно панувала угорська мова. Угорсько-українські письменники писали ще «потворнішою» мовою, ніж галичани. У статті М. Лозинського «Українсько-руська література в 1900 р.», надрукованій у газеті «Діло» 5 січня 1901 р., йдеться про те, що саме в угорській Русі найбільше з усіх регіонів України українська мова страждала від утисків: «Придавлена мадярами, зраджувана своїми таки синами – мадяронами, залита повенію заскоружлої та безглуздої москвофільської мертвичини, не вспіла вона витворити досі ніякого літературного руху» [9, с. 1]. Приклад угорської Русі доводить, що народ, який перестав читати й писати рідною мовою, втрачає національні риси. У статті «По школьном роце» констатується, що зменшується чисельність інтелігенції, котра є хранителем культури й культурних цінностей [18, с. 1].

З загального матеріалу необхідно виділити публікації, присвячені українському правопису: «Тверди «етимологи», «Неукость и нужденность «Галичанина» [11; 15]. В них підкреслюється, що треба встановлювати правила українського правопису й при цьому не орієнтуватися на інші правописи, як то німецький, польський чи російський.

Окремої уваги заслуговують статті, де зазначається, що, наприклад, вплив української мови на румунську був більшим, ніж румунської на українську (в Буковині) за кількістю запозичених слів [1; 5], тому цілком логічно, що українська мова повинна домінувати в цьому регіоні.

Зміст висвітлених публікацій певною мірою відображає проблематику мовного питання в Західній Україні на початку ХХ сторіччя. Газетні матеріали свідчать про те, що мовне питання залишалось одним з найважливіших питань того часу.

Отже, газету «Діло» можна віднести до важливих джерел вивчення історії

української мови і мовного питання в Західній Україні на початку ХХ сторіччя. Значна кількість публікацій є ще недоопрацьованим матеріалом, який цілком можливо використовувати у подальших наукових дослідженнях, зокрема з мовного питання.

Список використаних джерел

1. Буковинська и Галицька Русь // Діло. – 1900. – 27 лип. – С. 1–2.
2. Галицьки середни школи в р. 1900 // Діло – 1901. – 27 квіт. – С. 1.
3. Господарка п. Бобжинського в народних школах Галицької Руси // Діло. – 1900. – 4 берез. – С. 1.
4. *Житарюк М.* Газета «Діло» як комунікаційний канал боротьби за українську автономію у Польщі (30-ті рр. ХХ ст.) / М. Житарюк // Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства / Нац. акад. наук України, Львівська нац. наукова бібліотека України ім. В. Стефаніка. – Л., 2013. – Вип. 3 (21). – С. 490–500.
5. З Буковинської Руси // Діло. – 1900. – 7 берез. – С. 1.
6. *Зубрицький І.* Висвітлення видавничої проблематики на сторінках львівської газети «Діло» у 1927–1939 рр. / І. Зубрицький // Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства / Нац. акад. наук України, Львівська нац. наукова бібліотека України ім. В. Стефаніка. – Л., 2011. – Вип. 1 (19). – С. 168–182.
7. *Івасів Р.* Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині / Р. Івасів. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014. – 732с.
8. *Левицький Є.* Языкова справа в Австрії / Є. Левицький // Діло. – 1900. – 27 січ. – С. 1 ; 28 січ. – С. 1 ; 31 січ. – С. 1.
9. *Лозинський М.* Українсько-руська література в 1900 р. / М. Лозинський // Діло. – 1901. – 5 січ. – С. 1.
10. Н. В справе народного языка // Діло. – 1900. – 3 черв. – С. 2 ; 22 черв. – С. 1–2.
11. Н. Тверди «етимологи» // Діло. – 1901. – 27 лют. – С. 1–2.
12. Народні школи в Галичине в роце 1900 // Діло. – 1901. – 13 квіт. – С. 1.
13. Нова москвофільська партія і інтереси Австрії // Діло. – 1900. – 26 лют. – С. 1.
14. «Общеславянській язык» // Діло. – 1900. – 16 лют. – С. 1.
15. П. Неукость и нужденность «Галичанина» // Діло. – 1901. – 28 трав. – С. 1–2.
16. *Петрицький М.* Польска гаката супроти Русинов / М. Петрицький // Діло. – 1901. – 24 трав. – С. 1.
17. Письма з краю // Діло. – 1901. – 3 січ. – С. 2.
18. По школьном роце // Діло. – 1900. – 3 лип. – С. 1.
19. Позбавлени школи дети в Австрії // Діло. – 1900. – 12 верес. – С. 2 ; 19 верес. – С. 2–3.

20. Польська господарка в галицьких школах народних з руською мовою викладовою // Діло. – 1901. – 22 лют. – С. 1.
21. Польщина в руських гімназіях // Діло. – 1901. – 16 серп. – С. 1.
22. Полякам матерь, Русинам мачуха // Діло. – 1900. – 29 лют. – С. 1.
23. Потреба руських гімназій // Діло. – 1900. – 3 жов. – С. 1.
24. (рз). Основуймо людвий університет! // Діло. – 1901. – 26 трав. – С. 1.
25. Романюк М. М., Галушко М. В. Українські часописи Львова 1848 – 1939 рр. : історико-бібліографічне дослідження : у 3 т. / М. М. Романюк, М. В. Галушко. – Л. : Світ, 2001.
26. Руським педагогам на розвагу // Діло. – 1901. – 18 трав. – С. 1.
27. Рятуймо руську народну школу! // Діло. – 1900. – 6 берез. – С. 2.
28. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – К.: Наукова думка, 2001. – 912с.
29. Флоринский Т. А. О усвоении малорусскому языку роли органа науки и высшей образованности / Т. А. Флоринский // Галичанин. – 1900. – 20 янв. – С. 1.
30. Ф-ъ – йй. Мачоха для руського школьництва // Діло. – 1900. – 8 берез. – С. 1.
31. Хаос в нашем школьництве // Діло. – 1900. – 12 груд. – С. 1–2.
32. Шаповал Ю. Часопис «Діло» (1880–1939 рр.) : історія, проблеми, люди / Ю. Шаповал // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Л., 1995. – С. 5–45.
33. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941) : Стан і статус / Ю. Шевельов. – Мюнхен : Сучасність, 1987. – 296 с.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2016 р.

UDC 070:811.161.2:37(477.8)''19''

Dmytro Zakharov,

Senior Librarian, Vernadsky National Library of Ukraine

Newspaper «Dilo» 1900-1901 yy. as a source of study of the language problem in western Ukraine at the beginning of the twentieth century

The article deals with the publication in the «Dilo» newspaper for the 1900–1901 biennium. Relating to the language problem in Western Ukraine in the early twentieth century. Some of the material is devoted to the Ukrainian state schools, primary education, the importance of use of the Ukrainian language as the primary in the learning process. A number of publications addresses the problems of teachers who know the Ukrainian language. The problems of the informal ban Ukrainian language in schools, government offices, as well as illegal harassment Ukrainians, their language and culture of the total material are distinguished publications devoted to Ukrainian spelling, on the influence of the Ukrainian language into the other languages of the Western Ukraine, in particular the Romanian.

Considered publications suggest that the newspaper «Dilo» is an important source of studying the history of the Ukrainian language and the language issue in Western Ukraine in the early twentieth century.

Keywords: «Dilo» newspaper, the language issue, the Ukrainian language, Ukrainian school, the beginning of the twentieth century, Western Ukraine.

УДК 070:811.161.2:37(477.8)''19''

Дмитрий Захаров,

ведущий библиотекарь Национальнй библиотеки Украины
имени В. И. Вернадского

Газета «Діло» 1900-1901 гг. как источник изучения языкового вопроса в Западной Украине в начале XX века

В статье рассматриваются публикации в газете «Діло» за 1900–1901 гг., которые касаются языкового вопроса в Западной Украине в начале XX века. Часть материалов посвящена состоянию украинских школ, начального образования, важности использования украинского языка в качестве основного в процессе обучения. В ряде публикаций затрагиваются проблемы преподавательских кадров, знающих украинский язык. Рассматриваются вопросы о неофициальном запрете украинского языка в школах, государственных учреждениях, а также о незаконных претеснениях украинцев, их языка и культуры. Из общего материала выделяются публикации, посвященные украинскому правописанию, о влиянии украинского языка на другие языки Западной Украины, в частности на румынский.

Рассматриваемые публикации позволяют сделать вывод, что газета «Діло» является важным источником изучения истории украинского языка и языкового вопроса в Западной Украине в начале XX века.

Ключевые слова: газета «Діло», языковой вопрос, украинский язык, украинская школа, начало XX столетия, Западная Украина.